

УДК 378:93+910(470+477)“18”

Трубчанінов С. В.

кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України, Кам'янець–Подільський національний університет ім. Івана Огієнка (Україна, Кам'янець–Подільський), trubtschaninov@gmail.com

МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ У РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРАТОРСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Аналізується розвиток географії в системі історичної освіти в російських імператорських університетах. Метою статті є визначення місця та значення географії в історичній освіті відповідно до різних університетських статутів, які приймалися та діяли протягом XIX ст.

З'ясовано, що згідно Університетського статуту 1804 року в російських університетах один і той же професор викладав історію, географію та статистику. Статут 1835 року виключив географію з числа предметів, які викладалися на кафедрах історії. Проте географія вивчалася та була представлена у різних формах на історико-філологічних факультетах університетів до кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: географія, російські імператорські університети, університетські статуту, курси лекцій, професор, кафедра.

Важливою складовою професійної підготовки сучасного історика є історична географія, яка надає йому можливість розширити горизонти своїх пошуків, збагатити арсенал методів дослідження та наукових підходів. Становлення історичної географії як науки та навчальної дисципліни відбувалося протягом XIX–XX ст. На жаль, ця проблема не знайшла належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Окремі її аспекти висвітлювалися в роботах С.Трубчанінова [1; 2], О.Кіяна [3], Ф.Корандея [4] та ін. дослідників.

Варто підкреслити такий важливий аспект – становлення історичної географії у XIX – на початку XX ст. йшло паралельно з викладанням географії та поступовим відділенням останньої від історичної освіти в російських імператорських університетах. Об'єктом дослідження виступає історична освіта в Російській імперії у XIX – на початку XX ст. Метою даної статті є визначення місця та значення географії в історичній освіті відповідно до різних університетських статутів, які приймалися та діяли у Російській імперії протягом XIX ст. Головна увага приділяється університетам Наддніпрянської України – Харківському, Св. Володимира (Київському) та Новоросійському (Одеському).

Історія російських університетів в перші десятиліття після їх заснування – це історія адаптації європейської “університетської ідеї” до умов російської реальності. Серед багатьох інновацій, які запроваджувалися в Російській імперії після петровських реформ, університет, на думку сучасного російського дослідника А.Андрєєва, є “в найбільш чистому вигляді європейський інститут, і центральну роль в його “засвоєнні” зіграло встановлення прямих освітніх контактів Росії з Європою” [5]. Як зазначав Д.Багалій, університетський статут 1804 року, – перший, який було прийнято у XIX ст., – “відрізнявся дещо теоретичним характером: він став результатом не життєвого досвіду, а просвітніх, ліберальних і гуманних начал, якими були пройняті тогочасні видатні діячі Західної Європи, а разом з ними імператор Олександр” [6, с. 208].

В університетах Російської імперії, створених за зразком німецьких у XVIII – на початку XIX ст., на відділеннях словесних наук філософських факультетів історія та географія викладалася одними й тими ж професорами. Університетський статут 1804 року (Дерптський університет діяв за власним статутом 1802

року) передбачав приналежність до відділення словесних наук професорів всесвітньої історії, статистики і географії, а також професорів історії, статистики і географії Російської держави. Однак практика викладання предметів залежала від сфери інтересів конкретного професора. Найчастіше професор був істориком і вважав свої лекції з географії додатком до курсу класичної історії. Так, у Дерптському університеті ординарний професор всесвітньої історії, статистики і географії Г.Пешманн (1768–1812) читав виключно лекції з історії. У той же час професор “російської історії, статистики і географії, з особливою увагою на Ліфляндську, Естляндську, Курляндську губернії та Фінляндію” А.Х.Гаспарі (1752–1830) читав лекції і з історії, і з географії. Проте після його від'їзду в Кенігсберг у 1809 р. географію в Дерпті (Тарту) тривалий час не викладали [7, с. 125–126]. Його наступник, відомий історик і правник, член–кореспондент Петербурзької АН Й.Г. фон Еверс (1781–1830) читав лекції як з історії Росії, так і всесвітньої історії (оскільки після смерті Г.Пешмана університет 16 років не міг заповнити вакансію професора кафедри всесвітньої історії) [8, с. 102–103, 107–108, 110].

У Харківському університеті для викладання всесвітньої історії і об'єднаної з нею статистики і географії з самого початку були призначені два лектори: доктор філософії Кенігсберзького університету Б.О. Рейт (1804–1813) і викладач філософії – А.Г. Рейніш (1805–1811). У 1809/10 навчальному році останній читав курс “Вступ в географію і новий загальний землеопис”, а також “Окремий землеопис деяких європейських держав”. В листопаді 1806 р. радою університету на посаду ординарного професора всесвітньої історії, статистики і географії було обрано викладача історії з Празької центральної школи А.А. Дюгура. Серед інших він вів такий курс: “Как общие начала, так и частные понятия об английском и французском земледелии, с объяснением того, что, смотря по климату Российской империи, по величеству и способностям жителей, весьма удобно и с великою пользою в оную введено быть может” [9, с. 5, 8].

За новим статутом Дерптського університету 1820 року кафедри історії та географії були розділені. Замість кафедр всесвітньої історії, статистики і географії, а також історії, статистики і географії Росії з'явилися дві кафедри: кафедра історії та кафедра географічних і статистичних наук [7, с. 126]. Першим ординарним професором кафедри географії і статистики став фон Еверс (з 1818 р. він був ректором університету). Але навіть після такого реформування географія тривалий час там так і не викладалася. У 1826–1851 рр. посаду професора кафедри географії і статистики обіймав К.Л. Блюм, відомий дослідженнями історії Давнього Риму та творів Геродота [8, с. 110–111].

Університетський статут 1835 року, який застосовувався для Санкт–Петербурзького, Московського, Харківського і Казанського університетів, виключив географію з числа предметів, які викладалася на кафедрах історії в російських університетах. Всесвітня та російська історія були віднесені до 1–го відділення філософських факультетів, у той час як фізична географія відносилася до 2–го відділення [10, стб. 744].

У квітні 1844 р. спеціальним комітетом з академіків і професорів під керівництвом товариша міністра освіти П.Ширинського–Шихматова було вироблено “Положення про представлення в учені ступені”, яке стосувалося університетів Санкт–Петербурзького, Московського, Харківського, Казанського і Св. Володимира. Згідно з ним загальний історичний розряд поділявся на два самостійних: всесвітньої та російської історії. Нова “Таблиця випробувань на вчені ступені” для здобувача ступеня магістра російської історії передбачала іспити з російської історії, давньої і нової географії – як головних предметів; для магістра всесвітньої історії – відповідно іспити із загальної історії, давньої і нової географії. До “другого” предмету були віднесені для перших – всесвітня історія, для інших – російська історія. Крім того, для обох розрядів передбачалися іспити з галузі політичної економії, статистики і “загальнонародного” правознавства. Докторська ступінь зберігалася як універсальна: історичних наук, політичної економії та статистики. При цьому передбачалися два іспити: перший – з всесвітньої та російської історії, давньої і нової географії; другий – з політичної економії та статистики [11, с. 30–33].

У березні 1849 р. до ради київського університету Св. Володимира було направлено лист з канцелярії Київського військового, Подільського і Волинського генерал–губернатора Д.Г. Бібікова (у 1847–1848 рр. Харківський і Київський учбові округи були передані у відання генерал–губернаторів. – С. Т.), в якому зазначалося, що перевіркою гімназій виявлено поганий рівень знань учнів з географії. Вказувалося і причина: географію в гімназіях читали учителя, які були казенно–коштовними студентами університету, що за 4 чи 5 років навчання географією не займалися. Вважаючи дану науку, особливо географію вітчизняну, одним з найважливіших предметів гімназичного курсу, генерал–губернатор пропонував раді факультету “увійти в міркування про заходи для приготування студентства до викладання географії, принаймні так, щоб вони могли цілком відповідати гімназійній програмі з цього предмету” [12, арк. 1–1зв.]. В 1850 р. рада університету вирішила запровадити обов’язковий 2–х річний курс географії (2 години на тиждень) для студентів історико–філологічного факультету протягом останніх 4–х семестрів. Викладання географії покладалося на професора кафедри політичної економії та статистики. В рішенні ради зазначалося, що географія буде вважатися одним із головних предметів [12, арк. 2зв.–3].

У 1850 р. філософські факультети університетів були реорганізовані: з’явилися історико–філологічні та фізико–математичні факультети. Професорські корпорації Харківського університету і університету Св. Володимира в Києві в середині 1850–х рр. ініціювали питання про необхідність спеціалізації на історико–філологічних факультетах. У 1856 р. Київський університет надав у Міністерство народної освіти свій проект поділу історико–філологічного факультету на два особливих розряди – філологічний та історичний. Починаючи з 1857/58 навчального року, міністерство народної освіти дозволило університетові Св. Володимира ввести, “у вигляді досвіду”, вже на першому курсі поділ факультету на два розряди – історичний та філологічний, а факультетських

предметів – на головні і другорядні. Термін експерименту був визначений у чотири роки, після чого його результати повинні були надійти на обговорення університетів щодо “їх користі чи незручності”. Під час обміну думками про коло наук, що формують фахівця–історика, представниками багатьох університетів пропонувалося поповнити навчальний процес на історико–філологічних факультетах серед інших предметів і географією [13, с. 72–74].

У 1858 р. на засіданні ради історико–філологічного факультету в Харкові було прийнято постанову про подання прохання щодо організації на факультеті кафедри географії. Це прохання мотивувалося важливістю цього предмету, який набув особливого наукового значення завдяки працям відомого німецького ученого Карла Ріттера (1779–1859) і його послідовників. У 1860 р. на засіданні ради факультету обговорювали думку М.І. Пирогова щодо введення географії та підготовки викладачів для середніх навчальних закладів [9, с. 16].

Як відомо, будучи попечителем Київського навчального округу, у 1860 р. М.І. Пирогов писав міністру освіти: “За відсутності особливої кафедри для викладання географії в університеті немає науки, яка пов’язувала б окремі галузі природознавства і служила б підставою для вивчення загальної історії і статистики ... без географії в загальній історії і статистиці втрачається зв’язок між природою і суспільними явищами” [14, с. 92].

Члени ради історико–філологічного факультету Харківського університету дійшли таких висновків: 1. Віднести географію до історико–філологічного факультету і включити її до переліку предметів, які входять до складу історичного розряду; 2. Географія повинна бути на окремій кафедрі, до якої приєднується й етнографія; 3. Розуміти під географією не зібрання фактів, які охоплюють тільки окремі описи, але науку в розумінні порівняльної географії, як розумів її Карл Ріттер. Незважаючи на це рішення, порівняльна географія була уведена до обов’язкових предметів лише у 1871 році [9, с. 16].

У професорських корпораціях йшли дискусії щодо приналежності кафедр етнографії та географії. Гострота дискусій з цього питання була викликана, насамперед, незрілістю даних наук, невизначеністю предмета, методів дослідження, їх місця в науковій класифікації. Показово, що Міністерство народної освіти прислухалося до думки університетів і їхніх історико–філологічних факультетів у вирішенні принципових питань академічного життя. Так, Новоросійський університет, створивши особливу комісію з питань організації кафедри географії та етнографії в університетах країни, звернувся до Міністерства народної освіти з пропозицією вивести кафедру географії зі складу історико–філологічного факультету. Згідно з іншою позицією, кафедра географії та етнографії повинна бути віднесена до історико–філологічного факультету, оскільки “... у зміст географії як університетської дисципліни має входити тільки те, що стосується людини, а що стосується землі має бути віднесено до вже існуючої (за статутом 1863 р. – С. Т.) кафедри фізичної географії”. Спеціальний вчений комітет Міністерства народної освіти погодився з цією думкою, і в російських університетах за статутом

1884 р. на історико-філологічних факультетах було відкрито кафедру етнографії та географії. Це розходилося з практикою більшості західноєвропейських університетів, де аналогічні кафедри, що відкрилися в 70-х – 80-х рр. XIX ст., відносилися до природного відділення філософського факультету [15, с. 55].

Цікаво зазначити, що в рецензії на роботу М.Барсова “Нариси російської історичної географії” (1873) відомого російського історика літератури Л.М. Майкова (1839–1900), який на момент її написання очолював етнографічне відділення Російського географічного товариства та був помічником редактора “Журнала Министерства народного просвещения”, вказувалося, що історична географія повинна вивчати серед іншого зміни клімату, флору і фауну, ґрунти, чого якраз не було в книзі Барсова [16, с. 250–251]. Тобто, на думку Л.М. Майкова, при вивченні минулого історик мав би приділяти увагу також дослідженню суто географічних проблем.

3 січня 1889 р. кафедра географії та етнографії в Московському університеті, яку очолював відомий російський географ, антрополог, етнограф, археолог Д.М. Анучин (1843–1923), була переведена на фізико-математичний факультет. Сучасні дослідники говорять про “Анучинський етап” в розвитку університетської географії [17].

Створена у 1889 р. на історико-філологічному факультеті Харківського університету кафедра географії і етнографії протягом п’яти років була вакантною. Першим професором географії в Харківському університеті став А.М. Краснов. Саме його стараннями кафедра географії за прикладом Москви була пізніше переведена на фізико-математичний факультет [18, с. 20]. У 1901 р. на історико-філологічному факультеті у Харкові кафедру географії і етнографії замінили кафедрою народознавства [9, с. 16].

Таким чином, протягом майже всього XIX ст. географія як наука і навчальна дисципліна входила до системи історичної освіти в російських імператорських університетах. Лише наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. в російських університетах викладання географії було відділено від історичної освіти, а кафедри географії виведено зі штатів історико-філологічних факультетів. Інтерес представляє дослідження викладання історичної географії, яке було започатковано на історико-філологічних факультетах саме в цей період.

Список використаних джерел

1. Трубочанінов С.В. Історична географія: виникнення наукової дисципліни та її розвиток / С.В. Трубочанінов // Трубочанінов С.В. Історико-географічні дослідження. – Кам’янець-Подільський : Оіум, 2008. – Т. 1. – С. 5–27.
2. Трубочанінов С.В. “Перший історико-географ Південної Росії” (Філіп Бруун) / С.В. Трубочанінов // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський : ПП “Медобори–2006”, 2013. – Т. 23: На пошану професора С.А. Копилова. – С. 344–359.
3. Кіян О. Історична географія в науковій спадщині Володимира Антоновича / О.Кіян // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. – Рівне, 2008. – Вип. 12. – С. 248–253.
4. Корандей Ф.С. Введение в историческую географию: Учебное пособие / Ф.С. Корандей. – Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2008. – 124 с.
5. Андреев А.Ю. Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы / А.Ю. Андреев. – М. : Знак, 2009. – 640 с.

6. Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) / Д.И. Багалея. – Харьков : Парова типограф. и литогр. Зильберберг, 1893–1898. – Т.1 (1802–1815 г.). – 1204 с.

7. Таммиксаар Э. История преподавания географии в Дерптском университете во второй четверти XIX в. // Э.Таммиксаар // Философский век. Альманах. – СПб., 1998. – Вып.6: Россия в Николаевское время: наука, политика, просвещение. – С. 125–131.

8. Обзор деятельности Императорского Дерптского университета. На память о 1802–1865 годах (Составлен по отчетам и донесениям, представленным попечителю Дерптского учебного округа). – Дерпт: Типогр. К.Матисена, 1866. – 172 с.

9. Холанский М.Г. Опыт истории историко-филологического факультета императорского Харьковского университета / М.Г. Холанский. – Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1883. – 425 с.

10. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб. : Типогр. Император. АН, 1864. – Т.2: Царствование императора Николая I, 1825–1855. Отделение 1, 1825–1839. – 1224 стб., 62 с., 42 стб.

11. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб.: Типогр. Император. АН, 1864. – Т.2: Царствование императора Николая I, 1825–1855. Отделение 2, 1840–1855. – 1352 стб., Штаты и Приложения. – 62 с.

12. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 707. – I стол. – Оп. 16, 1850 р. – Ч. I. – Спр. 257.

13. Чесноков В.И. Движение за разделение историко-филологического факультета и начало специализации университетского исторического образования в 50-х – 70-х гг. XIX в. / В.И. Чесноков // Российские университеты в XIX – начале XX в.: Сб. ст. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1993. – С. 70–86.

14. Есаков В.А. География в Московском университете: Очерки организации, преподавания развития географической мысли (до 1917 г.) / В.А. Есаков. – М. : Наука, 1983. – 140 с.

15. Алексеева Л.Д. Московский университет и становление преподавания этнографии в дореволюционной России / Л.Д. Алексеева // Вестник Московского университета. История. – 1983. – № 6. – С. 54–62.

16. Майков Л. Очерки русской исторической географии. География начальной летописи. Исследование Н.П. Барсова / Л.Майков // Журнал Министерства народного просвещения. – 1874. – Ч. CLXXIV. – С. 234–284.

17. Симонов Ю.Г. История географии в Московском университете: события и люди [в 2 т.] / Ю.Г. Симонов. – М. : Городец. Т.1: Начала университетской географии. Анучинский этап в её развитии. Первые географы-профессионалы в Московском университете. – 2008. – 504 с.

18. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905 гг.) / сост. : Багалея Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П. – Харьков : Изд-во Унив., 1906. – XIV, 329 с.

References

1. Trubchaninov S.V. Istorychna geografiya: vynyknennya naukovoji dyscypliny ta yiji rozvytok // Trubchaninov S.V. Istoryko-geografichni doslidzhennya. – Kamianets-Podilskyi: Oium, 2008. – T. 1. – S. 5–27.
2. Trubchaninov S.V. “Pershyj istoryko-geograf Pivdennoji Rosiji” (Filip Bruun) // Naukovi pracj Kamianets-Podilskygo nacional'noho universytetu imeni Ivana Ogiyenko. – Kamianets-Podilskyj: PP “Medobory–2006”, 2013. – T. 23: Na poshanu profesora S. A. Kopylova. – S. 344–359.
3. Kijan O. Istorychna geografiya v naukovej spadshhyni Volodymyra Antonovycha // Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitn'oyi istoriji. Naukovi zapysky Rivnensk'ogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu: Zbirnyk naukovyh pracj. – Rivne, 2008. – Vyp. 12. – S. 248–253.
4. Korandey F.S. Vvedenye v istorycheskuyu geografiyu: Uchebnoe posobie. – Tyumen': Izdatel'stvo Tyumenskogo gosudarstvennogo universyteta, 2008. – 124 s.
5. Andreev A.Yu. Rossyjskiye universitety XVIII – pervoj poloviny XIX veka v kontekste universitetskoj istorii Evropy. – M. : Znak, 2009. – 640 s.
6. Bagaley D.I. Opyt istorii Har'kovskogo universiteta (po neizdannym materialam). – Har'kov: Parovaya tipogr. i litogr. Zyl'berg, 1893–1898. – T. 1 (1802–1815 g.). – 1204 s.
7. Tammyksaar E. Istoryya prepodavaniya geografii v Derptsom universitete vo vtoroj chetverti XIX v. // Filosofskij vek. Al'manax. – SPb., 1998. – Vyp. 6: Rossiya v Nikolaevskoe vremya: nauka, politika,

prosveshhenie. – S. 125–131.

8. Obzor deyatelnosti Imperatorskogo Derptsogo universiteta. Na pamyat' o 1802–1865 godax (Sostavlen po otchetam i doneseniya, predstavlenym popechytelyu Derptsogo uchebnogo okruga). – Derpt: Typogr. K. Matysena, 1866. – 172 s.

9. Holanskij M.G. Opyt istorii istoriko-filologicheskogo fakul'teta imperatorskogo Har'kovskogo universiteta. – Har'kov : Izd-vo Har'k. un-ta, 1883. – 425 s.

10. Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshheniya. – SPb.: Typogr. Imperator. AN, 1864. – T. 2: Czarstvovanie imperatora Nikolaya I, 1825–1855. Otdelenie 1, 1825–1839. – 1224 col., 62 s., 42 col.

11. Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshheniya. – SPb.: Typogr. Imperator. AN, 1864. – T. 2: Czarstvovanie imperatora Nikolaya I, 1825–1855. Otdelenie 2, 1840–1855. – 1352 col., Shtaty i Prilozheniya. – 62 s.

12. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrayiny v m. Kyevi. – F. 707. – An. 16, 1850 r. – Part I. – Act. 257.

13. Chesnokov V.Y. Dvizhenie za razdelenie istoriko-filologicheskogo fakul'teta i nachalo specializaciyi universitetskogo istoricheskogo obrazovaniya v 50-h – 70-h gg. XIX v. // Rossijskie universitety v XIX – nachale XX v.: Sb. st. – Voronezh : Izd-vo Voronezh. univer., 1993. – S. 70–86.

14. Esakov V.A. Geografiya v Moskovskom universitete: Ocherki organizacii, prepodavaniya razvitiya geograficheskoy mysli (do 1917 g.). – M.: Nauka, 1983. – 140 s.

15. Alekseeva L.D. Moskovskij universitet i stanovlenie prepodavaniya etnografii v dorevolucionnoj Rossii // Vestnik Moskovskogo universiteta. Istoriya. – 1983. – № 6. – S. 54–62.

16. Majkov L. Ocherki russkoj istoricheskoy geografii. Geografiya nachal'noj letopisi. Issledovanie N.P. Barsova // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshheniya. – 1874. – Ch. CLXXIV. – S. 234–284.

17. Simonov Yu.G. Istoriya geografii v Moskovskom universitete: sobytiya i lyudi [v 2 t.]. – Moskva: Gorodecz. T.1: Nachala universitetskoy geografii. Anuchinskij etap v e'e' razvitiy'. Pervye geografyy-professionalny v Moskovskom universitete. – 2008. – 504 s.

18. Kratkij ocherk istorii Har'kovskogo universiteta za pervye sto let ego sushhestvovaniya (1805–1905 gg.) / Sost. : Bagalej D.I., Sumczov N.F., Buzeskul V.P. – Har'kov : Izd-vo Univ., 1906. – XIV, 329 s.

Trubchaninov S. V., Ph.D. in History, Doctoral student of Department of history of Ukraine the Ivan Ohyenko Kamianets-Podilskyi National University (Ukraine, Kamianets-Podilskyi), trubtschaninov@gmail.com

The place and importance of geography in the system of historical education in the Russian Emperor's Universities

The article analyzes development of geography in the system of historical education in the Russian Emperor's Universities. The purpose is to determine the place and importance of geography in historical education in accordance with various university statutes that were adopted and enacted during the XIX century. It was found that under University Statute in 1804 in the Russian universities is the same professor taught history, geography and statistics. University statute of 1835 excluded the geography of the number of subjects that are taught on the faculties of history. However, geography has been studied and presented in various forms on the historical-philological faculties of universities by the end of XIX – the beginning of XX century.

Keywords: Geography, Russian Emperor's universities, university statutes, courses of lectures, Professor, department.

Трубчанинов С. В., кандидат исторических наук, докторант кафедры истории Украины, Каменец-Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко (Украина, Каменец-Подольский), trubtschaninov@gmail.com

Место и значение географии в системе исторического образования в российских императорских университетах

Анализируется развитие географии в системе исторического образования в российских императорских университетах. Целью статьи является определение места и значения географии в историческом образовании в соответствии с различными университетскими уставами, принятыми и действовавшими в течение XIX в.

Выяснено, что по Университетскому уставу 1804 г. в российских университетах один и тот же профессор преподавал историю, географию и статистику. Устав 1835 г. исключил географию из числа предметов, которые преподавались на кафедрах истории. Однако география изучалась и была представлена в различных формах на историко-филологических факультетах университетов до конца XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: география, российские императорские университеты, университетские уставы, курсы лекций, профессор, кафедра.

* * *

УДК [001.89:633.88]

Малюга В. В.

асистент, Ніжинський агротехнічний інститут (Україна, Ніжин), viktmal@meta.ua

Діяльність жіночих сільськогосподарських навчальних закладів на Чернігівщині в другій половині XIX – на початку XX ст.

На підставі аналізу архівних і літературних джерел автором здійснено теоретичний аналіз діяльності жіночих навчальних закладів на Чернігівщині в другій половині XIX – на початку XX ст. на прикладі Преображенської сільськогосподарської та Людмилінської школи сільського домоведення і присадибного господарства. Досліджена діяльність земств та громадських діячів щодо створення умов для формування та функціонування жіночих сільськогосподарських закладів освіти в даному регіоні. З'ясовано, що серед організаційно-педагогічних форм здобуття професійної освіти серед жінок виокремлюються зокрема сільськогосподарські школи. Визначено особливості функціонування обох шкіл. Автором доведено, що Воздвиженська та Людмилінська жіночі школи були унікальними просвітницькими закладами не тільки на Чернігівщині, а й у всій країні.

Серед методів історичної науки, якими керувався автор у статті, слід відзначити перш за все два загальнонаукових методи – історичний та логічний. Простежено явище жіночої сільськогосподарської освіти на всіх етапах відповідно до хронологічних рамок дослідження у конкретних умовах Чернігівщини, одержано при цьому наступні висновки. Жіноча професійна освіта на кінець XIX ст. обмежувалась переважно школами домоведення та вузькими практичними спеціальностями. Найбільш привабливою для жінок сферою спеціальної освіти була агрономічна. Дослідження показує, що держава принципово уникала бюджетного фінансування жіночих навчальних закладів. Жіночі професійні школи функціонували на кошти засновників, що відкривали навчальні заклади. Аналіз джерел та архівного матеріалу показав, що в основному засновниками професійних навчальних закладів для жінок виступали приватні особи, земства, міські громадські управління, культурно-просвітницькі товариства. Безпосередньо, громадська ініціатива дозволяла підштовхнути державні органи влади до початку реформування в галузі жіночої освіти. Безсумнівно, отримавши професійну сільськогосподарську освіту жінки вийшли за рамки основної мети навчання жінок – підготовки «вихованих дружин і матерів». Отримана освіта в сільськогосподарських навчальних закладах дозволила їм отримати самостійність, незалежність у виборі способу життя та професійної діяльності, а не підкорятися існуючим стереотипам.

Ключові слова: жіноча освіта, сільськогосподарська освіта, Чернігівська губернія, Преображенська жіноча сільськогосподарська школа, Людмилінська жіноча школа сільського домоведення і присадибного господарства.

Внесок жінок у розвиток соціального, культурного та економічного життя суспільства важко переоцінити, всупереч цьому розвиток професійної освіти жінок залишається однією із недостатньо вивчених проблем. Тому в сучасній історіографії не слабшає інтерес до проблем становлення і розвитку професійної сільськогосподарської освіти і наукової агрономії, загалом. Це пов'язано, насамперед, з сучасними процесами модернізації економіки України, важливу роль в якій продовжує відігравати сільське господарство. А значить, зростає значимість як власне аграрної науки і системи науково-освітніх сільськогосподарських навчальних закладів, що сприяють формуванню нової приватновласницької культури праці на землі, так і історичного досвіду їх генезису та еволюції.

У даний час і в рамках реформування системи освіти актуальний історичний аналіз обраного для дослідження питання. Адже формування оптимальних структур, методів і форм розповсюдження сільськогосподарських знань з метою сталого розвитку агропромислового комплексу в нових умовах української модернізації та цивілізаційної глобалізації – одна з найважливіших завдань вітчизняної освіти.

Предмет дослідження – жіноча сільськогосподарська освіта на Чернігівщині останньої чверті XIX – початку XX ст. ст.

Об'єктом є діяльність земств та громадських діячів щодо створення умов для формування та